

Pagina 1
Proportionaliteit

Pagina 2
Goed om te weten

Pagina 7
Opleidingshuis Personenschade

Pagina 10
Convenant Instituut
Asbestslachtoffers

Pagina 12
Agenda

Jaargang 9, juni 2006

Stichting Personenschade

Instituut van Verzekeraars

Proportionaliteit: verdeling van aansprakelijkheid of van schade?

HR 31 maart 2006, LJN-Nr. AU6093 (Nefalit/Erfgenamen van X)

Feiten

In deze zaak ging het om de claim van (de erfgenamen van) X op basis van de werkgeversaansprakelijkheid ex art. 7:658 BW.

X was van 1964 tot 1979 als fabrieksarbeider op basis van een arbeidsovereenkomst werkzaam bij Nefalit, een asbestverwerkend bedrijf. Hij had minstens 28 jaar lang gerookt en overleed in 2000 aan longkanker, zonder dat daar asbestose aan voorafging.

De erfgenamen stelden dat Nefalit als werkgever van X verwijtbaar ten opzichte van hem te kort was geschoten en daardoor schadeplichtig was tegenover X en zijn erfgenamen. X zou gedurende zijn werkzaamheden langdurig en intensief zijn blootgesteld aan asbest en de ziekte longkanker zou mede daardoor zijn veroorzaakt. Volgens de erfgenamen van X zou Nefalit niets of in ieder geval te weinig hebben gedaan om te voorkomen dat haar werknemers en daarom ook X in aanraking zouden komen met asbest. Nefalit heeft erkend dat sprake is geweest van 'enige asbestblootstelling' maar betwistte dat de bij X vastgestelde longkanker asbestgerelateerd was. Tevens werd ontkend dat Nefalit ernstig te kort zou zijn geschoten in haar zorgplicht voor de veiligheid op de werkplek. De procedure startte bij de kantonrechter.

Mr. T. A. van Kampen (L) en mr. M. M. Mac Lean
Kennedy Van der Laan Advocaten

Kantonrechter Almelo

De kantonrechter benoemde prof.dr.ir. Tj. Smid (hoogleraar arbeidsomstandigheden VUMC) als deskundige om een aantal in een tussenvonnissen geformuleerde vragen te beantwoorden. Een van die vragen had betrekking op het verzoek om op basis van het in de zaak Schaijer/De Schelde - Ktg. Middelburg 1 februari 1999, VR 1999, 117 - gebruikte rekenmodel aan te geven wat de kans was dat longkanker in het onderhavige geval door asbest was veroorzaakt.

>

Houd uw voorlichting bij de tijd!

Eind jaren negentig besloten de personenschadeafdelingen van Fortis ASR, in Utrecht en Rotterdam, zelf de voorlichting te gaan verzorgen en een eigen voorlichtingsbrochure uit te brengen. Deze moest de algemene brochure van het Verbond van Verzekeraars vervangen. Fortis ASR heeft de brochure inmiddels verschillende keren gemoderniseerd. Daardoor draagt deze nog steeds aan een adequate informatievoorziening bij.

Nadat op de personenschadeafdeling van Fortis ASR een nieuwe melding is binnengekomen, wordt eerst telefonisch contact met de benadeelde of zijn of haar belangenbehartiger opgenomen. Betreft het licht letsel, dan wordt alle noodzakelijke informatie mondeling verstrekt. Vervolgens kan de zaak dan meestal telefonisch worden geregeld. Betreft het zwaarder letsel, dan krijgt de betrokkene na het eerste telefonisch contact, via de belangenbehartiger, de voorlichtingsbrochure toegestuurd. *“Tot twee jaar geleden stuurden we de brochure rechtstreeks naar het slachtoffer,”* vertelt mr. Wouter Coomans, teammanager bij Fortis ASR Personenschade in Rotterdam. *“Sindsdien sturen we de belangenbehartiger de brochure toe, met het verzoek deze naar het slachtoffer door*

te sturen. Op deze manier is ook de belangenbehartiger van onze informatie op de hoogte. Transparant dus!”

Beknopt, maar volledig

Genoemde verandering is niet de enige modernisering geweest. De eerste brochure, met name de Rotterdamse versie, was destijds bijzonder uitgebreid. In totaal telde deze maar liefst 28 pagina's. De helft daarvan bestond uit een gedetailleerde beschrijving van het hele schadeafwikkelingstraject en de andere helft bestond uit bijlagen met richtlijnen en gedragsregels. Trad daarin een verandering op, dan moest de hele brochure worden aangepast. Wouter Coomans: *“Sinds bijna iedereen internet heeft, kunnen we de brochure veel beknopter houden. Het is nu mogelijk naar de websites*

www.npp.nl, www.klachteninstituut.nl en www.verkeersongeval.nl te verwijzen.

Onze huidige brochure is beknopter, maar nog steeds wel volledig. Ook iemand die geen internet heeft, wordt met deze brochure goed geïnformeerd.” Nog een aanpassing is geweest, dat in het verleden uitgebreid aandacht aan minder vaak voorkomende situaties werd besteed, zoals de mogelijkheid van een procedure, terwijl die in slechts een klein percentage van de schadegevallen daadwerkelijk aan de orde komt. *“Dat hebben we geschrapt,”* aldus Wouter Coomans. *“Wat we echter hebben gehandhaafd, is duidelijke informatie over schadeposten die voor vergoeding in aanmerking kunnen komen, zoals smartengeld en buitengerechtelijke kosten.”*

“Hoe duidelijker we communiceren,” zegt Wouter Coomans, *“hoe tevredener de benadeelde is. Daarom doen we alle moeite om onze communicatie zo helder mogelijk te houden. De brochure draagt daar een belangrijke steen aan bij!”*

vervolg van pagina 1

De kans dat de longkanker bij X door asbest is veroorzaakt werd door de deskundige geschat op 55 %. (Volgens het rapport van Smid gold hier overigens een betrouwbaarheidsmarge van 30 tot 70 %.)

De erven van X onderschreven de conclusies van Smid. Nefalit echter bestreed de door deze deskundige berekende 'vezeljaren' en de berekende kans van 55 %. Volgens Nefalit zou de kans maximaal 43 % zijn geweest en zij beriep zich daarbij op de door haar geraadpleegde deskundige dr. Van Cleemput.

De kantonrechter overwoog over dit geschilpunt (ondermeer) dat voor beide partijen prof. Smid, gelet op zijn rapportage in Schaier/De Schelde, voor zaken als de onderhavige de deskundige bij uitstek was en is en dat het de kantonrechter aan de kennis ontbrak om te kunnen beoordelen of een van beiden (meer) gelijk heeft en, als dat het geval is, wie van beiden meer gelijk heeft.

De kantonrechter oordeelde vervolgens dat de kans, dat de

longkanker van X door asbeststofinademing bij Nefalit is veroorzaakt, naar het beste te verkrijgen deskundigenoordeel geschat moest worden op 55 % en veroordeelde Nefalit daarom tot vergoeding van 55 % van de immateriële en de materiële schade als bedoeld in de art. 6:107 en 6:108 BW.

Nefalit is in hoger beroep gekomen van de vonnissen van de kantonrechter bij het gerechtshof, dat de bestreden vonnissen echter heeft bekrachtigd.

Hof Arnhem

Het hof overwoog in de zaak Schaier/Koninklijke Schelde Groep ondermeer dat de deskundigen in het deskundigenrapport hebben gesteld dat het medisch gezien niet mogelijk is de longkankergevallen veroorzaakt door asbest te onderscheiden van longkankergevallen veroorzaakt door rookgewoonte. Het hof tekende bij de kansberekening - dat Schaier longkanker heeft gekregen door de

vervolg van pagina 2

asbestblootstelling bij De Schelde - aan dat met deze kans kennelijk wordt bedoeld het aandeel van de risicoverhoging in het verhoogde risico en duidde dit begrip aan als kansaandeel.

Het ging in deze om de aansprakelijkheid wegens schending van de zorgplicht van de werkgever voor de veiligheid en gezondheid van de werknemers en voor hun bescherming tegen de gevaren van hun arbeid in dienst van de werkgever. Daarnaast kon worden vastgesteld dat de asbestblootstelling substantieel risicoverhogend heeft gewerkt. Mede gezien deze aard van de aansprakelijkheid was het hof van oordeel dat in elk geval die asbestblootstelling als oorzaak van de ziekte moest worden beschouwd.

In r.o. 5.6 overwoog het hof dat de kantonrechter de asbestblootstelling slechts voor het kansaandeel - dat wil zeggen naar de mate van de risicoverhoging - aansprakelijkheid meebracht. Kennelijk omdat in dit geval ook een andere risicoverhogende en aan X toe te rekenen factor - diens rookgewoonte - aanwijsbaar was. Met deze benadering van de kantonrechter was het hof het eens.

Zoals hiervoor al werd aangegeven bekrachtigde het hof de vonnissen van de kantonrechter.

Proportionele aansprakelijkheid aanvaard door de Hoge Raad

De overwegingen van de Hoge Raad

De Hoge Raad verstaat de overwegingen op grond waarvan het hof tot het proportionele aansprakelijkheidsoordeel is gekomen als volgt. (R.o. sub 3.9.)

De aansprakelijkheid van Nefalit voor de aan het werken met asbest verbonden gevaren die haar op dat moment bekend waren of behoorden te zijn staat vast, nu zij niet aan de stelplicht van lid 2 van art. 7:658 BW heeft voldaan. Deze aansprakelijkheid strekt zich mede uit tot de schadelijke gevolgen van het destijds nog onbekende gevaar van die nalatigheid - namelijk het ontstaan van longkanker (zonder asbestose), voor zover de kans op het zich verwezenlijken daarvan aanzienlijk door die nalatigheid is verhoogd. Medisch kan niet worden aangetoond waardoor die longkanker is veroorzaakt. Gegeven de aard van de aansprakelijkheid van Nefalit, de substantieel risicoverhogende werking van de asbestblootstelling en de in substantiële mate risicoverhogende omstandigheid van het langjarige rookgedrag, oordeelt het hof dat de vergoedingsplicht van Nefalit van de door X geleden schade dient te worden verminderd in overeenstemming met de op basis van art. 6:101 aan X toe te rekenen kans dat die longkanker is veroorzaakt door dat rookgedrag.

De Hoge Raad overweegt onder 3.13 onder meer dat het causaal (sine qua non) verband tussen de normschending

door de werkgever en de door X geleden gezondheidsschade (longkanker zonder voorafgaande asbestose) zich hier niet laat vaststellen. Onder zodanige omstandigheden ligt het in het algemeen voor de hand, aldus de Hoge Raad, dat de rechter een deskundige benoemt om zich te laten voorlichten over de grootte van de kans dat de gezondheidsschade van de werknemer veroorzaakt werd in de uitoefening van diens werkzaamheden door een toerekenbare tekortkoming van de werkgever.

De Hoge Raad overweegt vervolgens dat het ten aanzien van de tussen de beide uitersten (een zeer kleine kans en een zeer grote kans) gelegen gevallen echter in het algemeen, mede gelet op de strekking van de onderhavige norm en de aard van de normschending als hiervoor aangeduid, uit overwegingen van redelijkheid en billijkheid onaanvaardbaar is de onzekerheid (over de mate waarin de tekortkoming van de werkgever heeft bijgedragen tot de schade van de werknemer) in zijn geheel op de werknemer af te wentelen. Eveneens onaanvaardbaar is het de onzekerheid geheel voor risico van de werkgever te laten komen. De Hoge Raad maakt nog melding van omstandigheden die aan de werknemer moeten worden toegerekend zoals roken, genetische aanleg, veroudering of van buiten komende oorzaken. De Hoge Raad merkt hierover op dat de laatste drie omstandigheden de werknemer weliswaar niet kunnen worden verweten maar in de verhouding tot de werkgever voor risico van de werknemer komen.

De Hoge Raad verwierpt het door Nefalit ingestelde beroep en overweegt ten slotte als volgt: *“Mede gelet op de aan de artikelen 6:99 en 6:101 BW ten grondslag liggende uitgangspunten moet daarom worden aangenomen dat, indien de werknemer schade heeft geleden die, gelet op de hiervoor bedoelde kanspercentages, zowel kan zijn veroorzaakt door een toerekenbare tekortkoming van zijn werkgever in de nakoming van zijn verplichting de werknemer in de uitoefening van diens werkzaamheden voldoende te beschermen tegen een voor de gezondheid gevaarlijke stof, als door een aan de werknemer zelf toe te rekenen omstandigheid als hiervoor bedoeld, als door een combinatie daarvan, zonder dat met voldoende zekerheid is vast te stellen in welke mate de schade van de werknemer door deze omstandigheden of één daarvan is ontstaan, de rechter de werkgever tot vergoeding van de gehele schade van de werknemer mag veroordelen, met vermindering van de vergoedingsplicht van de werkgever in evenredigheid met de, op een gemotiveerde schatting berustende, mate waarin aan de werknemer toe te rekenen omstandigheden tot diens schade hebben bijgedragen.”*

Proportionaliteit tendens?

Voorafgaand aan het hier besproken arrest heeft de Hoge Raad op 17 februari 2006 - LJN-Nr. AU9717 (Royal & Sun Alliance Reinsurance/Philips) - in het kader van een inter-

nationaal verzekeringsgeschied eveneens gekozen voor een proportionele benadering in een contractuele setting. Meer in het bijzonder ging het in die benadering om het gedeeltelijk buiten werking stellen van een vervalbeding in de verzekeringsovereenkomst op grond van de derogerende werking van de redelijkheid en de billijkheid.

In deze procedure was door Polygram (lees: Philips) een beroep gedaan op een vervalbeding in verband met te late melding van een (dreigende) procedure. De Hoge Raad overweegt onder meer dat het oordeel van het hof dat het beroep van Royal op het vervalbeding naar maatstaven van redelijkheid en billijkheid onaanvaardbaar is, in de kern is gebaseerd op de omstandigheid dat Royal slechts in zeer geringe mate is benadeeld door de te late melding van de vordering van de derde, welk nadeel volledig wordt gecompenseerd door een aftrek toe te passen van 10 % van het verzekerde schadebedrag. Volgens de Hoge Raad had het hof met dit oordeel geen blijk gegeven van een onjuiste rechtsopvatting, nu art. 6:248 lid 2 BW volgens de Hoge Raad immers ook betrekking heeft op verzekeringsovereenkomsten.

In feite komt het oordeel van de Hoge Raad - in bedoeld arrest, r.o. 4.7 - erop neer dat het desbetreffende vervalbeding in dat geval slechts 10 % rechtskracht heeft.

In de literatuur - Drion en Van Wechem, NJB 2006, 571 - is geopperd dat het arrest niet zo gelezen mag worden dat het de rechter de mogelijkheid biedt om los van een voorafgaand onaanvaardbaarheidsoordeel contractclausules (zoals in casu een polisbeding) proportioneel buiten werking te stellen. Het arrest zou juist in de richting wijzen dat rechters in het kader van het onaanvaardbaarheidsoordeel een proportionele benadering (namelijk die van de derogerende werking van de redelijkheid en billijkheid) kunnen hanteren.

Advocaat-generaal Spier schreef daarover in zijn conclusie (onder 4.38.1 en 4.38.2 bij dit arrest) onder meer als volgt: *“Om nog even te blijven bij de heersende rechtsovertuigingen: daarin is het alles of niets denken trouwens meer in het algemeen in onbruik geraakt. De proportionele benadering heeft een niet meer te stuiten opmars ingezet. Dit geldt ook in het kader van de derogerende werking van redelijkheid en billijkheid. Art. 6:248 lid 2 BW brengt dat tot uitdrukking door te spreken van “voor zover”. Deze ontwikkeling kan slechts worden toegejuicht omdat aldus veelal billijker uitkomsten kunnen worden bereikt dan met een ongenueanceerd alles of niets.”*

Met dit arrest lijkt het mogelijk bij de beoordeling van de vraag, of in een specifiek geval (een beroep op) een vervalbeding in een verzekeringsovereenkomst naar maatstaven van redelijkheid en billijkheid onaanvaardbaar is, een proportionele benadering te hanteren. (Zie ook Van Kampen, Bb 2006, 68.)

Bewijslast? Omkering? Roken wel of niet verdisconteerd in het ‘aansprakelijkheidspercentage’?

In het hier besproken arrest van 31 maart 2006 was volgens Spier - zie sub 4.7.1 - voldoende duidelijk uit het arrest van het hof op te maken dat de werknemer aan een aanzienlijke hoeveelheid asbeststof was blootgesteld. Voor bewijslastomkering in het kader van art. 7:658 lid 2 BW lijkt dus geen ruimte meer te zijn. Wel is dan te betogen dat de werkgever bewijs levert dat de schade tevens door andere oorzaken zou kunnen zijn ontstaan. Dit bewijs is door Nefalit niet in voldoende mate geleverd in de feitelijke instanties. (Vgl. de opmerkingen van A-G Spier onder 4.14 van zijn conclusie.)

In cassatie heeft Nefalit nog in onderdeel 5.4.1 naar voren gebracht dat de rookgewoonte van X in het deskundigenrapport geheel buiten beschouwing zou zijn gebleven. Dat is volgens de A-G onder 6.25 niet het geval, omdat deskundige Smid heeft aangegeven dat *“de kans op longkanker stijgt met 1 % per vezeljaar, ongeacht de rookgewoontes.”* Naar onze mening is deze opmerking niet afdoende om tot een juridisch zuiver oordeel te komen. Men kan zich de vraag stellen waarom hier 55 % wordt aangehouden als verdeling van de aansprakelijkheid. Nu op grond van art. 7:658 BW is komen vast te staan dat blootstelling aan asbeststof de longkanker heeft kunnen veroorzaken, is daarmee immers in beginsel 100 % aansprakelijkheid gegeven en niet 55 %. Nefalit heeft immers geen (of niet afdoende) bewijs aangedragen dat de mogelijk andere oorzaak - het roken - ook de schade zou hebben kunnen veroorzaken. (Zie 6.6 van de conclusie van A-G Spier.) Nefalit had bij het benoemen van de deskundige Smid dus inderdaad al gemotiveerd de alternatieve oorzaak - het roken van X - onder de aandacht moeten brengen.

Waarom de Hoge Raad dan toch het oordeel van het hof over proportionele aansprakelijkheid in stand laat is dan de vraag. De verklaring voor het aannemen van de 55 % kans op longkanker als gevolg van asbeststofblootstelling zien wij dan in de r.o. 3.13 van de Hoge Raad. Door een beroep op de redelijkheid en billijkheid zou het niet juist zijn om de schade volledig voor rekening van de werkgever te laten, omdat er over het causale verband wat betreft de oorzaak van de schade onzekerheid zou bestaan. Een dergelijke redenering is in beginsel wel begrijpelijk. Echter, als de werkgever nu eenmaal (in dit geval) niet voldoende gesteld heeft (of heeft kunnen stellen) én niet heeft kunnen bewijzen dat roken een mogelijke oorzaak is of kan zijn van de longkanker, zou men dan niet kunnen redeneren dat er toch geen beroep op de redelijkheid en billijkheid behoeft te worden gedaan? Dan is er eenvoudigweg sprake van 100 % aansprakelijkheid op basis van de 55 % zoals aangenomen door het hof dat longkanker in dit geval is ontstaan door werken in de asbestrijke omgeving

“(…) ongeacht de rookgewoontes” van X. De Hoge Raad had dan niet zonder meer r.o. 3.5 kunnen formuleren, maar moeten volstaan met de constatering dat er een aanzienlijke kans was op longkanker door blootstelling aan asbeststof (55 %). Vervolgens had de hoge Raad dan kunnen verwijzen naar een ander hof voor een nadere motivering over de interpretatie van voornoemd percentage in het kader van de schuldverdeling. De nu gehanteerde terminologie van ‘proportionele aansprakelijkheid’ lijkt dan in ieder geval niet tevens de onderlinge verhouding van de verschillende mogelijke schadeoorzaken te omvatten. Wij constateren bovendien een nuance wanneer we kijken naar de overwegingen die de Centrale Raad van Beroep in haar uitspraken heeft gehanteerd - CRvB 5 september 2002, TAR 2003, 22 en CRvB 12 mei 2005, LJN-Nr. AT5582 - mede gezien wat hiervoor door ons is opgemerkt over de omkeringsregel. In de uitspraak van 12 mei 2005 overwoog de CRvB dat de Staatssecretaris van Defensie (appellante) zijn beslissing om de helft van de schade als gevolg van blootstelling aan asbest van betrokkene toe te rekenen aan het tabaksgebruik slechts had gebaseerd op epidemiologische gegevens en het door de overheid ter zake geformuleerd beleid. Dit was niet voldoende om aannemelijk te maken dat de schade van gedaagde ook zou zijn ontstaan als betrokkene niet blootgesteld zou zijn geweest aan asbest. Op grond van de beschikbare wetenschappelijke gegevens dient volgens de CRvB namelijk ook vastgesteld te worden dat de kans op longkanker in elk geval aannemelijk is vergroot door de langdurige blootstelling aan asbest. De CRvB overweegt dan: *“De hier toepasselijke norm brengt met zich dat schade dient te worden vergoed in gevallen waarin ten gevolge van onrechtmatig handelen, bestaande uit het overtreden van een op de werkomstandigheden betrekking hebbende veiligheidsnorm, het risico op het ontstaan van schade aanzienlijk is vergroot en dit risico zich vervolgens heeft verwezenlijkt, tenzij de schade in belangrijke mate het gevolg is van opzet of bewuste roekeloosheid van betrokkene. Zoals van de zijde van appellant is erkend is dit laatste niet het geval. Onder deze omstandigheden ziet de Raad geen ruimte om het rookgedrag van betrokkene op de voet van art. 6:101 van het BW tot vermindering van de vergoedingsplicht te laten leiden.”* Voor verzekeraars (van in dit geval werkgevers) is de uitkomst van het arrest van de Hoge Raad, in het licht van de hiervoor geciteerde beslissing van de CRvB, zo beschouwd in ieder geval niet ongunstig! De werkgever hoeft ondanks het niet aandragen van afdoend tegenbewijs dat roken een mogelijke oorzaak is geweest voor het ontstaan van longkanker ‘slechts’ 55 % van de schade te vergoeden en niet 100 %, zoals wel uit de benadering van de CRvB volgt, welke benadering goed aansluit bij het stelsel van de wet.

De term ‘Proportionele aansprakelijkheid’ en het stelsel van de wet

De Hoge Raad spreekt nu dus openlijk van ‘proportionele aansprakelijkheid’ en haakt aan bij de uitgangspunten die aan de art. 6:99 en 6:101 BW ten grondslag liggen. Een proportionele benadering is in het kader van het bereiken van meer billijke (en redelijke) resultaten een handzaam instrument, wel is de vraag of de nu gehanteerde terminologie optimale duidelijkheid verschaft. Door nu te spreken van ‘proportionele aansprakelijkheid’ lijkt het wettelijke systeem van het Burgerlijk Wetboek te worden doorkruist. Normaliter stelt men eerst de aansprakelijkheid vast, om vervolgens de omvang van de schadevergoedingsverplichting vast te stellen. De vaststelling van de omvang van de schade vloeit dus voort uit de vaststelling van de aansprakelijkheid. Voor vaststelling van aansprakelijkheid is uiteraard een grondslag nodig. In dit geval kan wat betreft de rol van de werkgever art. 7:658 BW aangewezen worden. De Hoge Raad heeft terzake van die grondslag van aansprakelijkheid het oordeel van het hof onderschreven. Vast was komen te staan dat X met asbeststof in aanraking was gekomen en dat daardoor longkanker kon zijn ontstaan. (Althans de werkgever, Nefalit, had niets of in elk geval onvoldoende concreets aangevoerd ter onderbouwing van haar verweer.)

In beginsel is dus de werkgever 100 % aansprakelijk, althans is de aansprakelijkheid vast te stellen, omdat de deskundige prof. Smid in ieder geval had vastgesteld dat de longkanker door de blootstelling aan asbest kon zijn veroorzaakt. Daarmee hoeft men nog geen waarde te hechten aan het kansaandeel, namelijk in dit geval 55 %. Dit percentage zou men pas bij de vaststelling van de uiteindelijke omvang van de vergoedingsplicht moeten betrekken. De art. 6:101 BW en 6:99 BW bieden hier naar onze mening ook de ruimte toe.

Zien wij het goed dan heeft de Hoge Raad met dit arrest nu de constructie juist bevonden dat de vaststelling van de aansprakelijkheid en de daaruit voortvloeiende omvang van de vergoedingsplicht samen genomen worden bij de vaststelling van aansprakelijkheid. Daarmee wordt de tweetrapsraket - eerst vaststelling of er aansprakelijkheid is en vervolgens de omvang van de vergoedingsplicht bepalen - die uit de systematiek van het BW voortvloeit, verlaten. Dat lijkt ons niet helemaal zuiver, temeer daar er in dit geval niet duidelijk naar voren komt wat precies de invloed van het roken is geweest op het ontstaan van de longkanker. Deskundige Smid heeft voor zover wij kunnen overzien met zijn rekenmodel alleen gekeken naar de kans dat de longkanker is ontstaan op de werkplek als gevolg van de blootstelling aan asbest. Wij tekenen nogmaals aan dat de werkgever zelf niet afdoende (in ieder geval in de feitelijke instanties) heeft gesteld en/of bewe-

vervolg van pagina 5

zen dat een andere mogelijke oorzaak - het roken van X - de longkanker zou hebben veroorzaakt. Als gevolg daarvan blijft de omstandigheid van het roken enigszins - wat betreft het precieze aandeel in het ontstaan van de schade ervan - in de lucht hangen.

De vraag is nu of de schadeverdeling van 55 % voor de werkgever - geplaatst onder de noemer 'proportionele aansprakelijkheid' - betekent dat de voormalige werknemer X zelf 45 % van de schade dient te dragen, omdat de kans op longkanker als gevolg van roken 45 % bedroeg. Daarnaast is er nog de mogelijkheid dat het roken en de blootstelling aan asbest omstandigheden zijn die elkaar versterken wat betreft het daadwerkelijk oplopen van longkanker. Dat dit niet is uit te sluiten volgt ook wel uit het rapport van de Gezondheidsraad van 26 juli 2005 - Protocollen asbestziekten: longkanker, nr. 200509 - aan de Staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. In het rapport wordt op p. 10 over het verband tussen asbest en roken overwogen: *"Uit onderzoek blijkt dat het roken van sigaretten en blootstelling aan asbestvezels elkaar versterken bij het ontstaan van longkanker. Hoe dit precies gebeurt, is nog niet volledig opgehelderd."*

En tot slot blijft de vraag onbeantwoord welke zelfstandige grondslag dan heeft te gelden voor de voormalige werknemer X ten aanzien van zijn rookgewoontes. Zou dat schending van een zorgplicht voor de eigen gezondheid kunnen zijn? Of de eigen schuld als bedoeld in art. 6:101 BW als zelfstandige aansprakelijkheidsgrondslag kan worden gehanteerd voor X, lijkt ons gelet op de plaatsing in afdeling 6.1.10 van het Burgerlijk Wetboek niet goed mogelijk. Art. 6:101 en ook 6:99 BW staan immers in de afdeling voor het bepalen van de omvang van de verplichtingen tot schadevergoeding. En zoals wij hiervoor aangaven, geeft de systematiek van het Burgerlijk Wetboek aan dat eerst de aansprakelijkheids(grondslag) moet worden vastgesteld, om vervolgens de (wettelijke) verplichting tot vergoeding van de omvang van de schade vast te stellen.

Conclusie

Zo bezien roept het arrest van de Hoge Raad meer vragen op dan er zijn beantwoord, maar is het in het licht van de (internationale) rechtsontwikkeling en de rechtsvinding

toe te juichen dat hij ruimte ziet om de afwikkeling van schade proportioneel te benaderen.

Met het arrest over het vervalbeding gaf de Hoge Raad een eerste aanzet voor een proportionele benadering bij verzekerings- en aansprakelijkheidskwesties. Het door ons besproken arrest bouwt deze benadering uit die is ingegeven vanuit de gedachte dat een 'alles of niets' benadering in voorliggende zaken niet altijd een billijke (en redelijke) uitkomst oplevert. Wel hebben wij bij dit arrest enige kritische noten geplaatst wat betreft de motivering en hantering van terminologie.

Het arrest is van groot belang voor aansprakelijkheidsverzekeraars. Hoewel het resultaat van dit arrest in beginsel gunstig is voor de werkgever en diens verzekeraar, blijft het van groot belang te beseffen dat een dergelijke verdeling bij dit soort schades nog meer ten gunste van verzekeraars zou kunnen uitvallen. Daarmee bedoelen wij dat de druk die op de resultaten van verzekeraars staat omdat niet het aantal claims toeneemt maar de per claim uitgekeerde bedragen stijgen, grotendeels weggenomen zou kunnen worden door meer (*pro actief*) rekening te gaan houden met *potentiële schades* waarvoor de zogeheten nieuwe risico's kunnen zorgen. Van Boom heeft in zijn bijdrage in AV&S 2001, 12 uitgebreid stilgestaan bij nieuwe risico's, zoals straling van gsm's. (Zie zijn relevante onderscheid in onderschatten en niet-kenbare risico's, AV&S 2001, 4.)

De oplossing lijkt om claims dan wel toewijzing daarvan te voorkomen door erop te anticiperen. Bij dit anticiperen op nieuwe risico's kunnen de verzekeraars de verzekerden (de ondernemers) stimuleren om preventieve maatregelen te nemen en hun verzekerden laten inspelen op voortschrijdende inzichten van de wetenschap. De kans op civielrechtelijke aansprakelijkheid is dan wellicht - zoals Spier in zijn conclusie opmerkte - niet zo groot als een en ander tijdig en adequaat gebeurt.

(Gezien het belang en de consequenties van dit arrest, kunt u - nadat PIV-Bulletin 2006, 4 is verschenen - een meer uitgebreide versie van dit artikel downloaden op onder andere www.stichtingpiv.nl. Red.)

Opleidingshuis Personenschade bijna helemaal uit de steigers

De leergangen Licht Letsel, Middelzwaar Letsel, Zwaar Letsel en de daaropvolgende permanente educatie staan inmiddels behoorlijk in de verf. Licht Letsel is al gegeven, Middelzwaar Letsel begint in september, Zwaar Letsel is in ontwikkeling en ten aanzien van de permanente educatie start dit najaar een Pilot.

Eind 2006 zal het project TOP, Toekomst Opleidingen in PIV-verband, kunnen worden afgerond. Dan zal de totale vernieuwing van het opleidingshuis voor personenschadebehandelaars zo goed als voltooid zijn. Vier direct betrokkenen bij de eindopleving vroegen we de stand van zaken te schetsen.

Licht Letsel

Eind april werd de eerste uitvoering van de leergang Licht Letsel geëvalueerd. Twintig cursisten namen daaraan deel, van wie er vier niet alle onderdelen deden. Een cursist slaagde niet voor het examen. De cursisten vulden tijdens de leergang regelmatig een evaluatieformulier in en de uitkomsten daarvan werden onlangs besproken door vertegenwoordigers van het PIV, NIVRE, het NPP, het NIS, de rechtsbijstandverzekeraars en NIBE-SVV, het instituut dat de opleiding heeft uitgevoerd. *“De algemene indruk is: een prima opleiding,”* aldus mr. I. van Velzen, beleidsmedewerker van NIBE-SVV. *“Onder meer is heel goed bevallen dat ook de managers van de cursisten bij de leergang betrokken zijn geweest. Dat was een erg leuke manier van werken. Uiteraard was er ook commentaar op sommige punten en vanzelfsprekend hebben we daar tijdens de evaluatiebespreking vooral op gelet.”*

Einddoel of startpunt

Een aantal opmerkingen van de cursisten betrof de inhoud van een enkel cursusonderdeel. Zo vond men de bijdrage op medisch gebied te veel op de aard van het letsel zelf gericht, terwijl de schadebehandelaar vooral kennis moet hebben van bijvoorbeeld de wijze waarop hij de verstaalslag moet maken van een letsel naar schadetechnische consequenties. Zulke inhoudelijke kwesties zullen bij de eerstvolgende uitvoering van de leergang, beginnend in

september 2006, worden aangepast. Daarnaast werd door een aantal cursisten opgemerkt, dat sommige onderdelen in wat minder tijd hadden gekund en dat die tijd had kunnen worden gebruikt om dieper op de leerstof in te gaan. *“Daarbij moet in aanmerking worden genomen,”* aldus Dik van Velzen, *“dat we de leergang hebben ontwikkeld voor iedereen die gaat starten als personenschadebehandelaar met minimaal mbo-plus als werk- en denkniveau. De leergang is dus bestemd zowel voor de startende behandelaar afkomstig van een afdeling materiële schadebehandeling, als voor de startende jurist en hbo'er. De leergang is niet bedoeld voor degenen die al ervaring met de behandeling van personenschade hebben. Voor de een zal de opleiding het einddoel zijn en hem in staat stellen om als behandelaar van lichte letselschaden deskundig en adequaat op te treden, zowel op het gebied van kennis als van vaardigheden. Voor de ander betekent de opleiding een startpunt, om eerst enige ervaring met de behandeling van licht letsel op te doen en vervolgens door te groeien naar het behandelen van zwaardere letselschaden.”*

> 7

vervolg van pagina 7

Middelzwaar Letsel

De leergang Middelzwaar Letsel gaat in september 2006 van start. Deze leergang wordt door OSR Juridische Opleidingen verzorgd. De ontwikkeling ervan werd vanuit een curriculumcommissie aangestuurd, waarin OSR, het PIV, diverse verzekeraars en een competentiedeskundige waren vertegenwoordigd, en werden ook gesprekken met vertegenwoordigers van rechtsbijstandverzekeraars gevoerd. Mr. W. M. van Willegen is bij OSR projectleider voor de ontwikkeling van de leergang Middelzwaar Letsel. Zij zegt: *“De basisgedachte is, dat de letselschadebehandeling een traject is van partijen aan twee zijden. Zij moeten met elkaar tot een goede schaderegeling komen. De leergang is zo ingericht dat steeds die twee posities aan bod komen. Mede daarom hebben we de leergang niet alleen voor personenschadebehandelaars bij aansprakelijkheidverzekeraars opengesteld, maar ook voor personenschadebehandelaars bij de belangenbehartiging.”*

Klankbordsessies

Om een curriculum te ontwerpen dat naadloos op de dagelijkse praktijk van personenschadebehandelaars zou aansluiten, werden twee klankbordsessies met senior personenschadebehandelaars georganiseerd. Daarin werd besproken wat het resultaat moet zijn van het schaderegelingproces, welke deelresultaten daarvoor nodig zijn, welke kerncompetenties nodig zijn om die deelresultaten te behalen en tot slot welke gedragsindicatoren bij die kerncompetenties passen. In de leergang gaat het vooral om de kerncompetenties scenariodenken, luisteren, analyseren, oordeelsvorming, sociale sensitiviteit en doortastendheid. Irma van Willegen: *“Op basis van de twee klankbordsessies hebben we als het ware een profiel van de personenschadebehandelaar van middelzwaar letsel gemaakt. Vervolgens hebben we in de curriculumcommissie vastgesteld, niet alleen wát de cursisten moeten leren, maar ook hóe zij dat moeten leren. Deze ingrediënten zijn in het programma van de leergang verwerkt. We hebben daar veel verschillende leervormen voor ingebracht.”*

Vier modules

De bedoelde leervormen, waaronder lessen met aandacht voor theorie en casuïstiek, trainingsmodules, zelfstudie, een praktijkopdracht, begeleiding door een basisdocent en persoonlijke coaching door een mentor, en de aan te leren competenties komen aan de orde in de vier modules van de leergang, te weten dossier- en agendabeheer (waarbij ook richtlijnen, convenanten en gedragscodes aan de orde

komen, evenals de taken van de arbeidsdeskundige, de medische adviseur en de schaderegelaar), informatiebeheer (met onder meer aandacht voor aansprakelijkheid, juridische en medische causaliteit, dekkingsvragen, schade-indicatoren, privacyregels, medische machtiging, blokkeringsrecht en het maken van een reservering), beoordeling (van de polisdekking, van nieuwe informatie, van aansprakelijkheid, van regresclaims, van fraude et cetera) en regeling (met aandacht voor overleg en onderhandeling, evenals voor zaken als smartengeld, medische kosten, buitengerechtelijke kosten en schadebeperking). *“Het gaat om het persoonlijke leerproces van de cursisten,”* benadrukt Irma van Willegen. *“Zij bepalen samen met de mentor in hun eigen bedrijf aan welke competenties zij in het bijzonder willen werken. Bovendien is de mentor de coach bij de uitvoering van de praktijkopdrachten. Door samen met de mentor aan het begin van de leergang een nulmeting te maken en dit document in elke module steeds op tafel te brengen, in combinatie met de proeve van bekwaamheid aan het einde van de leergang, kan elke cursist uiteindelijk heel goed beoordelen hoe hij of zij zich heeft ontwikkeld.”*

Zwaar Letsel

Na de leergangen Licht Letsel en Middelzwaar Letsel mag de leergang Zwaar Letsel als de hoogste verdieping van het opleidingshuis voor personenschadebehandelaars worden

vervolg van pagina 8

beschouwd. Deze leergang zal gaan bestaan uit verplichte modules over de berekening van toekomstschade en de strategie in het behandelingstraject en keuzemodules rond specifieke thema's op het gebied van zwaar letsel, bijvoorbeeld overlijdensschade, beroepsziekten en letselschade bij zelfstandigen. De leergang zal niet met een examen worden afgesloten, maar met een speciale opdracht als de verzorging van een presentatie over een bepaald onderwerp of het schrijven van een artikel voor een vakblad. Mr. V. Hoogland, medewerker bij het PIV en TOP-projectleider, zegt hierover: *“Met de driedeling licht, middelzwaar en zwaar letsel zetten we een opleidingshuis personenschade neer met onderdelen die naadloos op elkaar aansluiten. Dat schept duidelijkheid voor werkgevers en voor werknemers. Bovendien hebben we gezocht naar nieuwe onderwijsvormen, competentiegestuurd en probleemgestuurd, waarin de eigen verantwoordelijkheden van de cursisten centraal staan. Het geheel is ook een flexibel opleidingshuis, met vrijstellingen en verschillende instroommogelijkheden. Wat dat betreft zullen we binnenkort een informatiebrochure uitbrengen waaruit medewerkers kunnen opmaken waar zij staan en waar zij in het curriculum kunnen instappen.”*

Permanente educatie

De leergangen Licht, Middelzwaar en Zwaar Letsel worden eenmalig gevolgd en leveren aldus een momentopname in de persoonlijke ontwikkeling van cursisten op. Het is echter zaak om ook daarna blijvend aan vakmanschap te werken, zo benadrukt M. G. Speelmans, hoofd personenschade bij London Verzekeringen. Hij is lid van de Raad van Advies van het PIV en in die hoedanigheid lid van de TOP-projectgroep. Momenteel wordt nog breed overlegd over de mogelijke inhoud van een dergelijke permanente educatie voor personenschadebehandelaars. De bedoeling

is om in het najaar met een Pilot op dit gebied te beginnen. Marco Speelmans: *“Iedereen is verantwoordelijk voor zijn eigen leerproces. De een gaat daarvoor regelmatig naar een cursus, de ander vindt het prettiger om literatuur te lezen en de derde blijft ‘up to date’ door bijvoorbeeld zelf artikelen voor bladen te schrijven. We willen daarom geen verplichtingen gaan instellen, maar betrokkenen de mogelijkheid geven om bijvoorbeeld eens in de drie jaar te laten zien dat zij in hun vak zijn bijgebleven. We willen daar flexibel mee omgaan en denken daarbij aan een elektronische toets die eenvoudig vanaf de werkplek kan worden gemaakt. We proberen de drempels daarvoor zo laag mogelijk te houden.”*

Rol van het PIV

Eind 2006 zullen de belangrijkste doelstellingen van het TOP-project behaald zijn. Dan zijn de leergangen Licht Letsel en Middelzwaar Letsel in uitvoering, is de leergang Zwaar Letsel in ontwikkeling en is de discussie over permanente educatie, op basis van de Pilot in het najaar, grotendeels gevoerd. *“Wat is dan nog de rol van het PIV?”* aldus Vivian Hoogland tot slot. *“Veel personenschadebehandelaars kennen het PIV alleen van de PIV-opleiding. Wij hebben echter altijd aangegeven dat we geen opleidingsinstituut zijn. De didactische aanpak, de ontwikkeling van opleidingen en bijvoorbeeld ook de keuze van docenten moeten we aan opleidingsbureaus overlaten want die kunnen dat veel beter dan wij. Wel zullen we ons als PIV blijven bezighouden met de kwaliteit van de opleidingen. We zullen bijvoorbeeld de verzekeraars jaarlijks gaan vragen of de opleidingen nog aan hun wensen voldoen en we zullen ook de opleidingsbureaus gaan monitoren of zij het curriculum aanbieden zoals dat is afgesproken. Zo willen we borgen dat de branche goed wordt opgeleid.”*

“Respecteer de doelstelling van het Convenant Instituut Asbestslachtoffers”

Mevr. mr. S. Busch

Het Instituut Asbestslachtoffers bemiddelt tussen werknemers die aan de ziekte mesothelioom lijden en de werkgevers die zij daarvoor aansprakelijk stellen, met als doel een financiële regeling met betrekking tot de gezondheidsschade tot stand te brengen. De bemiddeling door het instituut is erop gericht betrokkenen nog bij leven een financiële genoegdoening te geven. Sabine Busch van het Instituut Asbestslachtoffers kan niet genoeg benadrukken dat men deze doelstelling moet blijven respecteren.

Omvang van het probleem

Volgens onderzoek van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid kunnen in de komende decennia nog duizenden werknemers aan een asbestziekte overlijden. Pas na 2030 verwachten de onderzoekers een duidelijke afname van het aantal sterfgevallen. Vaak immers openbaren asbestziekten zich pas vele jaren na de blootstelling aan asbest. Bij mesothelioom kan het gaan om een periode van tien tot zestig jaar. Komt deze ziekte aan het licht, dan overlijdt de patiënt in het algemeen binnen een jaar, na een zeer zwaar ziekbed. Geschat wordt dat van elke tien werknemers die met asbest hebben gewerkt, er één aan mesothelioom zal overlijden.

Convenant

Juist omdat het aantal werknemers die aan mesothelioom overlijden, in de komende jaren nog behoorlijk kan toenemen, is het van belang, zo stelt Sabine Busch, de doelstelling van het Convenant Instituut Asbestslachtoffers serieus

voor ogen te blijven houden. Dit convenant werd in november 1998 door het Comité Asbestslachtoffers, de werknemerscentrales, de werkgeverscentrales in bedrijfsleven en overheid en het Verbond van Verzekeraars overeengekomen. Sabine Busch signaleert het risico dat de doelstelling van het convenant, namelijk het versnellen van de schadevergoeding en het voorkomen van gerechtelijke procedures, op enig moment op de achtergrond zal raken.

Tegenover elkaar staan

Sabine Busch, jurist met letselschade als specialisatie, werkt sinds mei 2003 bij het Instituut Asbestslachtoffers. Zij geeft leiding aan een team van zeven dossierbehandelaars, die hun kantoor aan de Scheveningseweg in Den Haag hebben. Momenteel ontvangt het Instituut Asbestslachtoffers bijna vierhonderd aanvragen om bemiddeling per jaar. “Het is erg belangrijk dat we de betekenis van het convenant niet vergeten,” zo zegt ze. “Nu we een aantal jaren op streek zijn, zien we de laatste tijd wat dat betreft toch een terugval. Partijen komen eerder tegenover elkaar te staan en net als in een gerechtelijke procedure wordt nadrukkelijker om bewijzen en om getuigen gevraagd. In feite is dat niet redelijk als je naar de bedoeling van de wetgever en het convenant kijkt. Wanneer de asbestblootstelling evident is en er verder geen noemenswaardige problemen zijn, bijvoorbeeld verjaring, dan moeten werkgevers en verzekeraars daar soepeler mee omgaan. Het gaat erom de juridische lijdensweg van deze slachtoffers te bekorten, omdat zij voor een lange procedure in de regel geen tijd meer hebben. Doorgaans is het slachtoffer al overleden binnen enkele weken of maanden nadat bij ons de aanvraag om bemiddeling is binnengekomen.”

Geen belangenbehartigers

Haar pleidooi wekt wellicht de indruk dat Sabine en haar collega's zich als belangenbehartigers van de slachtoffers opwerpen. Ook op momenten dat er tussen partijen discussies ontstaan, worden nogal eens suggesties in die richting gedaan. “Wij zijn geen belangenbehartigers,” stelt zij met nadruk. “Wij zijn bemiddelaar, op basis van het convenant. Wij gaan ook anders te werk dan belangenbehartigers. Al het materiaal dat wij bijvoorbeeld in het kader van het arbeidshistorisch onderzoek verzamelen, overleggen wij aan

vervolg van pagina 10

de andere partij, dus de werkgever en diens verzekeraar. Wij 'vormen' dus geen dossiers een bepaalde richting op. Ook stellen wij bijvoorbeeld niet aansprakelijk, wat een belangenbehartiger wel doet. We helpen de mensen wel op weg, maar ze moeten het zelf doen. In het algemeen is bij ons de objectiviteit meer vertegenwoordigd dan bij een belangenbehartiger, ook al omdat wij ervan uitgaan dat de beslissingen die wij nemen, in rechte houdbaar moeten zijn. Dat is ook goed, denk ik, omdat alle partijen gewoon moeten weten waar zij aan toe zijn en een zorgvuldige afweging moeten kunnen maken."

Discussiepunten

Sabine Busch wil niet de indruk wekken dat zij in haar werk meer tegen- dan medewerking krijgt, maar discussies tijdens de bemiddeling doen zich wel degelijk voor. Deze gaan bijvoorbeeld over de bewijslast, waarbij van de werknemer meer wordt gevraagd dan het louter stellen wanneer en op welke wijze hij aan asbest is blootgesteld. "Ook de verjaring is een discussiepunt," zegt ze. "De relatieve verjaringstermijn van vijf jaar tussen het moment dat de schade bekend is en de aansprakelijkstelling levert over het algemeen geen problemen op, maar de absolute termijn van dertig jaar tussen het laatste moment van asbestblootstelling en het bekend worden van de schade wel. Wanneer de ziekte zich openbaart, kan de asbestblootstelling immers langer dan dertig jaar geleden hebben plaatsgevonden en de vordering is dan in absolute zin verjaard. Wel heeft de Hoge Raad aangegeven dat speciaal voor de mesotheliomslachtoffers ook na

dertig jaar nog toegang tot de rechter mogelijk moet zijn. Inmiddels bestaat er behoorlijk wat jurisprudentie op dit gebied, maar voor mijn gevoel is hiermee de problematiek rond de verjaring nog lang niet opgelost." Sabine Busch erkent dat een genoegdoening na een asbestblootstelling in de jaren veertig of vijftig van de vorige eeuw moeilijk te regelen is, "maar met de doelstelling van het Convenant voor ogen mag het niet onmogelijk zijn," zo zegt ze. "We zijn ervan afhankelijk hoe de jurisprudentie zich ontwikkelt. Die maken we niet zelf, want wij bemiddelen en nemen dus geen beslissingen om te gaan procederen. In het gros van de gevallen komen we er door bemiddeling en onderhandeling ook wel uit, maar toch blijft verjaring een specifiek probleem in het asbestdossier."

Minnelijk overleg

Blijven alle partijen in de geest van het Convenant Instituut Asbestslachtoffers werken, dan ligt er voor elk probleem een oplossing in het verschiet. Sabine Busch zegt: "Veel zaken lenen zich voor minnelijk overleg. Wanneer we ontdekken dat er bij een bepaalde werkgever of verzekeraar meer dossiers met dezelfde problematiek zijn, dan nemen we die onder de arm en gaan we eens met elkaar praten. Dat zal ook altijd nodig blijven, want uiteindelijk zitten we toch in een schadebemiddeling. De vergoedingen staan dan wel vast, maar discussies zullen er altijd blijven. We kijken immers terug in een ver verleden en voor beroepsziekten is dat vrij uniek. Wat dat betreft is het een heel apart stukje letselschadebemiddeling wat wij hier doen." (PvS)

Agenda

PEP-talks

12-06-2006: 16:00/21:00 uur, Oude Tolhuys, Utrecht

1. Mr. R. Ph. Elzas - advocaat Dirkzwager Advocaten: bespreking recente jurisprudentie procesrecht en schadebegroting, aansprakelijkheid ingeval van meerdere daders, medeschuld, alternatieve en hypothetische causaliteit;
2. D. J. S. Hogenkamp - stafarbeidsdeskundige/docent sociaal verzekeringsrecht ProgreSZ, Zwolle: stand van zaken en actuele ontwikkelingen met betrekking tot sociaal verzekeringsrecht toegespitst op personenschade; en bespreking van verhouding werkgever/werknemer (Wet Poortwachter).

Najaar 2006:

1. Prof. mr. J. H. Wansink - hoogleraar verzekeringsrecht Erasmus Universiteit Rotterdam en Rijksuniversiteit Leiden: actuele jurisprudentie verzekeringsrecht; uitspraken Raad van Toezicht; en eerste ervaringen met nieuw verzekeringsrecht;
2. Prof. mr. C. J. M. Klaassen - hoogleraar burgerlijk recht en burgerlijk procesrecht, Radboud Universiteit Nijmegen: literatuur en jurisprudentie over werkgevers-aansprakelijkheid; en stelplicht en bewijslast inzake werkgeversaansprakelijkheid.

Informatie: elzas@dirkzwager.nl

Studiecentrum Kerckebosch

20-09-2006, Studiedag Recente ontwikkelingen in het Verkeers(sanctie)recht ter vermindering van ongevallen en (letsel)schade, Hotel/Congrescentrum Oud London, Zeist
Docenten:

- Mr. R. Blekxtoon - Oud-voorzitter verkeerskamer Rechtbank Amsterdam
- Mr. A. C. van der Pluijm - Politieacademie/ Jurisprudentie Wegenverkeersrecht
- Mr. A. E. Harteveld, Raadsheer Gerechtshof Arnhem/ Vakgroep Strafrecht en Criminologie Rijksuniversiteit Groningen
- Prof. mr. E. F. Stamhuis - Open Universiteit Nederland/ Raadsheer-plaatsvervanger Gerechtshof Leeuwarden
- Mr. J. B. H. M. Simmelink - Strafrechtwetenschappen Universiteit van Tilburg/Rechter-plaatsvervanger Rechtbank Dordrecht/Raadsheer-plaatsvervanger Gerechtshof Den Bosch/Redacteur van Verkeersrecht
- Mr. dr. J. W. van der Hulst - Strafrecht, Erasmus Universiteit Rotterdam/Rechter-plaatsvervanger Rechtbank Rotterdam

Informatie: 030-6984222, studiecentrum@kerckebosch.nl, www.kerckebosch.nl

Het PIV-Bulletin is een regelmatig verschijnende uitgave van de Stichting Personenschade Instituut van Verzekeraars. Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder uitdrukkelijke toestemming van de redactie.

Redactiesecretariaat

Mevrouw J.M. Polman, Stichting PIV

Postbus 93450

2509 AL Den Haag

Telefoon: 070 333 88 73

Telefax: 070 333 88 33

e-mail: piv@verzekeraars.nl

Website: www.stichtingpiv.nl

M.m.v. drs. P.J.M. van Steen, journalist

Creatie & realisatie: Artmark BNO, Rijswijk